A L İ A K A R



BİLGE KAĞAN YAZITI

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2131
KÜLTÜR SERİSİ: 1152

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-748-6

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Levent Ofset

Baskı: Levent Ofset Basım ve Ambalaj Sanayi AŞ
Fatih Cad. Karadal Sok. Nu:13
Merter-İstanbul Güngören/İstanbul
Sertifika Nu: 45163

İstanbul - 2024

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ali Akar: Sivas'ta doğdu. 1988 yılında KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1990'da Fatih Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünde açılan Araştırma Görevliliği sınavını kazanarak üniversiteye geçiş yaptı. Yüksek lisans çalışmasını Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yeni Türk Dili alanında (1992), doktorasını ise 1997 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalında tamamladı.

Askerlik görevini, Kara Harp Okulunda yedek subay öğretim elemanı olarak yaptı (1999-2000).

2006'da doçent, 2011 yılında profesör oldu.

Çalışma alanı yoğunlukla Türk dili tarihi, tarihî Türk lehçeleri, Oğuz grubu lehçeleri, Eski Anadolu Türkçesi, Türkiye diyalektolojisi ve Türkiye-Türk dünyası sosyal ve kültürel ilişkileri olan Ali Akar'ın, ulusal ve uluslararası dergilerde çok sayıda makalesi yayımlandı. Rusya, İsveç, Hollanda, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Moğolistan, Ukrayna, Romanya, Kosova, Mısır ve Suriye'de çeşitli bilimsel toplantılarda bulundu.

2012 yılında Uppsala Üniversitesinde (İsveç) Türkiye'de diyalektoloji çalışmaları ve son dönem Türkoloji eğitimi konularında seminerler verdi. 2022-2024 yıllarında Özbekistan Semerkant Devlet Üniversitesinde Linguakültür, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri, Türk Dili Tarihi, Altayistike Giriş derslerini verdi.

2017'de V. Türk Dünyası Ekonomi Forumunun "Türk Dünyasına Hizmet Ödülü"ne layık görüldü. 2018'de Kırgızistan K. Tınıstanov Adındaki Isık Köl Devlet Üniversitesi tarafından verilen "Manas'ın Mirasçıları: Türk Dünyası Kültürüne Hizmet Ödülü" ile ödüllendirildi. 2019 yılında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde, alanında en çok araştırma yapanlara verilen "Sosyal Bilimler Bilim Ödülü"nü aldı.

Evli ve iki çocuk babası olan Ali Akar, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde görev yapmaktadır.

Kitapları

- *Muğla Ağızları*. Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2004.
- *Türk Dili Tarihi, Dönem-Eser-Bibliyografya*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.
- *Muğla ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara 2013.
- *Gelibolulu 'Mustafa 'Ali, Mirkâtü'l-Cihâd (Cihâdın Basamakları) Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

- *Nuri Yüce Armağanı*. (Editör: Ali Akar), Günce Yayınları, Ankara 2017.
- *Türik Tiliniñ Tarihı*. Eltanım Yayınları, Almatı 2017.
- *Oğuzların Dili-Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.
- *Düşünen Türkçe*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.
- *Bilge Tonyukuk Yazıtı*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- *Kül Tigin Yazıtı*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2022.
- *Yıldız Beldesi Ağız Özellikleri*. Yıldız Belediyesi Kültür Yayınları, Sivas 2023.

-türk boḍun üçün tün uḍımadım küntüz olurmadım-

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 11
KISALTMALAR VE İŞARETLER 13
GİRİŞ
KÖKTÜRK YAZITLARI 15
BİLGE KAĞAN YAZITI'NIN DİL VE KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ 19

BİRİNCİ BÖLÜM 23
BİLGE KAĞAN'IN HAYATI 25
BİLGE KAĞAN YAZITI 29
BİLGE KAĞAN YAZITI'NIN KONUSU 30
BİLGE KAĞAN YAZITI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR 40

İKİNCİ BÖLÜM 45
BİLGE KAĞAN YAZITI'NIN DİLİ 47
I. DİL BİLGİSİ 48
I.1. ALFABE VE YAZIM 48
I.2. SES BİLGİSİ 49
I.2.3. SESLER VE ÖZELLİKLERİ 49
I.3. YAPI BİLGİSİ 52
I.3.1. İSİM 52
I.3.1.1. İSİM YAPIM EKLERİ 52
I.3.1.2. İSİM ÇEKİM EKLERİ 52
I.4. FİİL 60
I.4.1. FİİL YAPIM EKLERİ 60
I.4.2. FİİL ÇEKİM EKLERİ 61
I.4.3. FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM 63
1.4.4. FİİLİMSİLER 64
II. ANLAM BİLGİSİ 65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 77
METİN 79

ALBÜM 118
DİZİN-SÖZLÜK 149
KAYNAKLAR 173

ÖN SÖZ

Moğolistan'da ve Güney Sibirya'da Türk tarihi, dili ve edebiyatının ilk yazılı örnekleri olarak kabul edilen pek çok yazıt bulunmaktadır. Bunlar arasında Köktürk ve Uygur devletlerinin kağanları tarafından diktirilen yazıtlar erken dönem dil ve tarih metinleri olarak önem taşımaktadır. Köktürk kağanları tarafından başlatılan bu gelenek, Ötüken Uygur kağanları tarafından da devam ettirilmiştir. Bu geleneğin başlatıcısının kim olduğu bilinmez fakat iki büyük yazıtın (Kül Tigin ve Bilge Kağan) metin yazarı II. Köktürk Devleti'nin dördüncü hükümdarı Bilge Kağan'dır. Bilge Kağan, 731 yılında ölen kardeşi Kül Tigin için 732 yılında onun adıyla anılan meşhur yazıtı diktirmiştir. 734'te ölen Bilge Kağan içinse oğlu Teñri Kağan tarafından 735 yılında Bilge Kağan Yazıtı diktirilmiştir.

Kül Tigin Yazıtı'na benzer, onunla hemen hemen aynı boyutlarda ve büyük ölçüde aynı dil özelliklerine sahip Bilge Kağan Yazıtı, diğer iki yazıtla (Kül Tigin Yazıtı ve Bilge Tonyukuk Yazıtı) birlikte düşünüldüğünde; Türk dilinin gramer bütünlüğü gösteren ilk metinleri, yüksek ifade gücü ve hitabet özelliğiyle Türk edebiyatının yazılı ilk örnekleri sayılmaktadır. Bu üç yazıt aynı zamanda Köktürk tarihinin ana kaynakları hüviyetine sahip belgeler olarak değerlendirilmektedir.

Bilge Kağan Yazıtı'nı oğlu Teñri Kağan yazdırmıştır. Teñri Kağan, babasının Kül Tigin Yazıtı için yazdırdığı metne büyük ölçüde sadık kalmıştır. Kül Tigin Yazıtı'nda onun kahramanlıklarının anlatıldığı bölüm gibi (KT D 31-K13 toplam 22 satır), bu yazıtta da Bilge Kağan'ın katıldığı savaşlar ve gösterdiği kahramanlıklar (BK D15-GD-G10 toplam 27 satır) işlenmiştir.

Bu kitapta, 19 yıl şadlık, 19 yıl da kağanlık yapan Bilge Kağan adına oğlu Teñri Kağan tarafından diktirilen yazıtı inceledik. Böylece daha önce hazırladığımız *Bilge Tonyukuk Yazıtı* ve *Kül Tigin Yazıtı* kitapları ile birlikte Köktürk Kağanlık Yazıtları dizisi tamamlanmış olacaktır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de Bilge Kağan'ın hayatı, yazıtı, yazıtın konusu ve içeriği hakkındaki bilgilere yer verilmiştir. İkinci Bölüm'de yazıtın dil bilgisi özellikleri ve edebî değeri incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm'de metin yer almaktadır. Bu bölümde önce yazıtın Köktürk harfli özgün metni dizilmiş, sonra Latin esaslı çeviri yazı alfabesine ve günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Özgün metnin bozuk, silik ve tahrip olmuş bölümleri Radloff Atlası, Fin Atlası ve C. Alyılmaz'ın eserlerinden yararlanılarak kontrol edilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarımında metnin anlaşılması için yer yer parantez içi ek ifadelere yer verilmiştir.

Dizin/Sözlük bölümünde sözcük ve sözcük grupları alfabetik olarak dizinlenmiş ve her birinin metin bağlamlı anlamları verilmiştir.

Bu kitap hazırlanırken yazıt üzerinde şimdiye kadar yapılmış çalışmalar titizlikle gözden geçirilmiş ve bu yayınlardaki okuma, anlamlandırma ve aktarma sorunları tekrar değerlendirilerek metin yeniden kurulmuştur.

Bilge Kağan, Türk diliyle yazıt dikme geleneğini başlatan bir kültür adamı ve Türk milletinin değerlerini ön plana çıkaran Türk milliyetçisi büyük bir hükümdardır. Onu ilk Türk yazarlarından ve tarihçilerinden kabul edersek abartmış olmayız.

Bilge Kağan Yazıtı, insanlık tarihinde taşa yazılmış en eski metinlerinden biri olup bu yazıt aynı zamanda dünya kültür mirasının önemli anıtlarındandır.

Bilge Kağan'ın vefatının 1290. yılında hazırladığımız bu kitapla Köktürklerin üç büyük yazıtını tamamlamış bulunuyoruz. Dostlarım, öğrencilerim, eserin hazırlanmasında teşvik ve yardımcı oldular. Yayıncımız Ötüken Neşriyat yayınevi misyonu doğrultusunda yine büyük özveri, dikkat ve özeni gösterdi. Hepsine gönül dolusu teşekkürlerimi sunuyorum.

Ali Akar
Nisan 2024

KISALTMALAR VE İŞARETLER

B : Batı Yüzü
KT : Kül Tigin Yazıtı
C. : cilt
D : Doğu Yüzü
DLT : *Divânû Lügâti't-Türk*
G : Güney Yüzü
GB : Güneybatı Yüzü
GD : Güneydoğu Yüzü
K : Kuzey Yüzü
KD : Kuzeydoğu Yüzü
MSFOu : *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne*
s. : sayfa
S. : sayı
T : Tonyukuk Yazıtı
ZDMG : *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*
+ : İsim tabanı
- : Fiil tabanı
* : Belgelenmemiş olası gramer biçimi
< : Gelişme yönü
<·> : Özgün metinde tahrip olmuş bölüm
[ ] : Kül Tigin Yazıtı'ndan tamamlanan bölüm
( ) : Aktarmada tamamlanan bölüm

GİRİŞ

KÖKTÜRK YAZITLARI

Türk dilinin, tarihinin, edebiyatının ilk yazılı metinleri olan Köktürk Yazıtları, sekizinci yüzyılda Moğolistan'da hüküm süren II. Köktürk (Kutluk) Devleti döneminden kalan ve özel bir alfabeyle taşlara yazılmış bir dizi yazıtlara verdiğimiz addır. Bu yazıtlar keşfedildikleri on dokuzuncu yüzyılda bilim dünyasında büyük yankılar uyandırmış, Türk dili, tarihi ve edebiyatı bu keşiflerle yeniden yazılmıştır. Aradan geçen zaman içinde yeni yazıtlar keşfedilmiş, konuyla ilgili büyük bir alan yazını (literatür) oluşmuştur.

Köktürk Yazıtları hakkında ilk bilgileri bölgeye seyahat eden gezginler, elçiler, tarihçiler ve coğrafyacılar vermiştir. On üçüncü yüzyılda İlhanlı tarihçisi Alaeddin 'Ata Melik Cüveynî (1226-1283), Karakurum'a yaptığı ziyarette bu yazıtları da gördüğünü yazmıştır (1988: 102). On beşinci yüzyılda tarihçi İbn Arabşah, on yedinci yüzyılda Romen tarihçi N. Milescu ve Rus coğrafyacı Semyon Ulyanovich Remezov (1642-1720) eserlerinde yazıtlardan söz etmişlerdir (Ercilasun, 2015: 345; Akar 2021: 95).

Bu yazıtlara bilim dünyasının ilgisi, Philip Johann von Strahlenberg'in (1676-1747) ünlü *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* adlı kitabını yayımlamasından sonra olmuştur. Strahlanberg, kitabında Güney Sibirya'daki çeşitli taşlarda yer alan harf ve şekillere ait çizimler yapmıştır (s. 398). Sonraki yıllarda Fin, Danimarka ve Rus bilim adamları alan araştırmaları yapmak amacıyla bölgeye gönderilmişlerdir. İlk olarak 1846'da Finlandiyalı bilim adamı Matthias Alexander Castrén (1813-1852) Moğolistan'a gitmiştir (Eren 1998: 126). Castrén'den kırk elli yıl sonra Batılı bilim adamlarının bu bölgeye araştırma ve inceleme gezileri yoğunluk kazanmıştır.

1887'de Johannes Reinhold Aspelin (1842-1915) başkanlığındaki Finli arkeologlar araştırma yapmak üzere bölgeye gitmişlerdir. Onlardan iki yıl sonra 1889 yılında Rus Coğrafya Kurumundan Nikolai Mihayloviç Yadrintsev (1842-1894), Karabalgasun (Moğ. Hara Balgas) bölgesine yaptığı araştırmada Koço Çaydam Gölü yakınlarında Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarını keşfetmiştir (18 Temmuz 1889) (Eren 1998: 336). Bu keşfe ait raporun yayımlan-

masından sonra Alex Olai Heikel (1851-1924) başkanlığında Fin bilim ekibi bölgeye gönderilmiştir. Bu ekibin raporu da 1892 yılında yayımlanmıştır.[1] Bunu 1891 yılında Wilhelm Radloff (1837-1918) başkanlığında bir Rus araştırma ekibi takip etmiştir. Aynı yıl Radloff'un raporu da yayımlanmıştır.[2] Fin ve Rus heyetlerinin gezi raporlarının yayımlanmasıyla dil bilimi uzmanları o güne kadar bilinmeyen bu gizemli yazıyı çözme yarışına girişmişlerdir.

Fin Atlası'nda yazıtların Çince metinleri de yer almaktaydı. Bu metinler, yazıtların hangi dilde, kime ve hangi millete ait olduğunu tespit etmeyi kolaylaştırmıştır. Söz konusu Çince yazılardaki bilgilerden ve orada adı geçen "Teñri", "Türk" ve "Kül Tigin" sözcükleri sayesinde, bu iki anıttan birincisinin 731'de ölen bir Türk prensi için dikildiği ve yazıtlar üzerindeki "gizemli" yazıların da Türklerin eski alfabesiyle yazılmış metinler olduğu ortaya çıkmıştır.

Bilim adamları arasındaki yazıyı çözme yarışı Thomsen tarafından kazanılmıştır. Danimarkalı dil bilimci Vilhelm Ludvig Peter Thomsen (1842-1927), Kopenhag Bilimler Akademisinin 15 Aralık 1893'te yapılan toplantısında Orhun ve Yenisey Yazıtlarının alfabesini çözdüğünü duyurmuştur.

1897 yılında Rus bitki bilimci Yelizaveta Klements (1853-1914), Moğolistan'ın başkenti Ulan Bator yakınlarındaki Bayan Çokto bölgesinde yaptığı araştırmada Köktürklerin ünlü devlet ve siyaset adamı Bilge Tonyukuk'a ait iki taştan oluşan yazıtı bulmuştur.

Bu üç büyük yazıtın bulunup okunmasından sonra Eski Türkçe uzmanları alfabe, metin ve gramer konularında çeşitli çalışmalar yapmaya başlamışlardır (Akar 2021: 95).

Bu ilk çalışmalardan sonra saha araştırmaları sürerken bölgede yeni bulunan yazıtlar üzerinde çalışmalar devam etmiştir.

---

1 A.O. Heikel, G. von der Gabelentz, G. Deveria, O. Donner, *Inscriptions de l'Orkhon: recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-ougrienne*, Société de Littérature Finnoise, Helsingfors 1892.

2 W. Radloff, *Atlas der Alterthümer der Mongolei*, Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg 1892.

Köktürkçe metinlerin keşfi Türkoloji tarihinde yeni bir başlangıç noktası olmuştur. Türk dilinin o güne kadar en eski metni olarak, 1069 yılında yazılan *Kutadgu Bilig* biliniyordu. Bu yazıtların keşfiyle Türk dilinin yazılı tarihi dört beş asır daha eskilere götürülebiliyordu. Bunun sonucu olarak dil bilimciler ve Doğu bilimciler Türkolojiye ilgi duymuşlar; böylece Türkoloji bağımsız bir bilim alanı hâline gelmiş ve dünyadaki çeşitli üniversitelerde Türkoloji kürsüleri açılmaya başlanmıştır.

BİLGE KAĞAN YAZITI'NIN DİL VE KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ

Köktürk Yazıtları, Türk dili, tarihi, edebiyatı, folkloru, sanatı vb. bakımlardan birer kanon özelliği taşırlar. Bu yazıtların yazıldıkları dönemde dünyadaki dil ve yazı gelenekleri göz önüne aldındığında bunların dünya yazı kültürü ve alfabe tarihi bakımından da olağanüstü metinler olduğunu görürürüz. Bu yazıtların yazıldıkları sekizinci yüzyılda, günümüzdeki büyük devletlerin, kültürlerin, dillerin, alfabelerin çoğu henüz yoktu. Roma, Çin, Türk, Hint, Fars, Sami kültürlerini temsil edenler dışındaki diğer birçok toplum henüz sosyal ve kültürel organizasyonlar oluşturamamıştı.

İşte bu çağda, bugünkü Moğolistan'da hâkim olan II. Köktürk Devleti'nde yalnızca siyasi ve askerî başarılar elde edilmemiş, aynı zamanda yazı kültürü konusunda da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Öncelikle alfabe üzerinde durmak gerekiyor. Köktürklerin kullandıkları ve sesi temsil eden harflerden oluşan bu oyma yazı tekniği, çağı için gelişmiş bir yazı sistemiydi. Alfabe tarihinde çivi yazısı, düşünce yazısı (ideograf) ve nihayet ses yazısı gelişmiştir. Köktürk yazısı, alfabe gelişim tarihindeki son aşamayı temsil eden alfabe sistemlerinden biridir. Bu alfabenin ikinci özelliği de Türkçe fonetik sisteme uygun, âdeta Türkçe için yapılmış bir alfabe olmasıdır. Alfabede, Türkçenin 8 temel ünlüsünü 4 işaret karşılamaktadır. Bazı ünsüzler kalınlık-incelik uyumuna göre iki ayrı harfle gösterilmektedir. Bu özellik, ünlülerin oluşturduğu boşluğu doldurmaya yardımcı olmaktadır. Bu yönüyle Türkçenin en önemli ses sistemi olan dil uyumunu (kalınlık-incelik) tam olarak karşılayan bir yazı düzeneğidir. Bunun yanında, harflerin, Türkçedeki bazı nesneleri (ok =↓, eb = ⟐, at = ⇳) çağrıştırmalarıyla okumayı daha da kolaylaştırmaktadır.

Bilge Kağan Yazıtı ve kardeşi Kül Tigin için Bilge Kağan'ın yazdırdığı Kül Tigin Yazıtı, birlikte değerlendirildiğinde bunların aynı zamanda birer tarih belgesi olduğunu söyleyebiliriz (Taşağıl 2014: 20). Yazıtta Bilge Kağan, kendisini tanıttıktan sonra 552'de Köktürk Devleti'nin kuruluş yıllarında ülkenin içinde bulunduğu genel durumu an-

latır. Dört taraftaki düşman kuşatmasına rağmen kurucu kağanlar (Bumin, İstemi, -adı geçmese de Mukan-) halkı düzene sokmuşlar, Köktürkleri zengin, mutlu ve müreffeh kılmışlardır.[3]

Onlardan sonra tahta çıkan kağanların Çin etkisinde kalmalarından dolayı devletin bağımsızlığını kaybettiğini ve Türk milletinin Çin'e tutsak olduğunu anlatır.[4] 630-682 yılları arasındaki tutsaklık ve kargaşa döneminde Türklerin elli yıl boyunca Çin'e hizmet ettiklerini söyler.[5] Ona göre bu tutsaklık dönemi iki sebebe dayanır: Birincisi, Çin'in siyasi taktikleri, ikincisi de Türk milletinin beceriksiz, liyakatsiz yöneticileridir.[6]

Yazıtta Kutluk Devleti'nin kuruluş yıllarına ait önemli bilgiler de verilir. Babası İlteriş Kağan ve annesi İlbilge Hatun, Tanrı'nın verdiği *kut* sayesinde kağanlığı yeniden kurduklarını, elli yıl boyunca perişan olmuş, her tarafa dağılmış Türkleri yeniden bir araya getirdiklerini, daha sonra Çin'e çok sayıda sefer düzenlendiğini, çevredeki Türk boylarının kontrol altına alındıklarını anlatır.[7]

Bilge Kağan, babası İlteriş Kağan'ın ölümünden sonra tahta geçen amcası Kapgan Kağan dönemine de (691-716)

---

3 "Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında, ikisinin arasında (da) insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan (tahta) geçmiş. (Tahta) geçerek Türk halkının ülkesine ve yasalarına sahip çıkmışlar, (onları) düzenleyivermişler." (D2-4)

4 "Ondan sonra küçük kardeşleri kağan olmuşlar kuşkusuz, oğulları kağan olmuşlar kuşkusuz. Ondan sonra, küçük kardeşi ağabeyi gibi yaratılmamış kuşkusuz, oğlu babası gibi yaratılmamış kuşkusuz. (Bu yüzden) bilgisiz kağanlar tahta çıkmış kuşkusuz. Kötü kağanlar tahta çıkmış kuşkusuz. (Onların) komutanları da bilgisiz ve kötülermiş kuşkusuz." (D5-6). Çin kaynakları için bk. Liu: 2006: 177

5 "Elli yıl işini gücünü (Çin'e) vermişler." (D7). Tarih kaynağı için krş. Gumilyev: 1999: 261

6 "Beyleri (ve) halkı uyumlu olmadığı için, Çin halkı sahtekâr, hileci (ve) aldatıcı olduğu için, kardeşler ile ağabeyleri birbirlerine kışkırttığı için, beyler ile halkı birbirlerine düşürdüğü için, Türk halkı yurt tuttuğu topraklarını elden çıkarmış." (D6)

7 "(Türk halkı) yok olmak üzereymiş. Yukarıda Türk tanrısı, Türk kutsal toprakları "(ve) suyu şöyle düzenlemiş; Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup (daha) yukarı götürmüş kuşkusuz. (Ondan sonra) babam kağan on yedi erle isyan etmiş." (D 10)

düzenlenen seferlere, yapılan savaşlara ve anlaşmalara ayrıntılı olarak yer vermiştir. Kapgan Kağan'ın 25 yıllık yönetim süresinde Çin ve çevredeki diğer toplulukların baskı altına alındığını, Köktürklerin, onlar üzerinde siyasi ve askerî bakımdan üstünlük sağladıklarını anlatır.[8] Bu yönüyle Bilge Kağan Yazıtı, Türk tarihinin bu erken dönemleri hakkında bir tarih belgesi niteliğini taşır. Yazıtta anlatılan siyasi ve askerî olaylar başta Çin kaynakları olmak üzere tarih kayıtlarında da belgelenmiştir.

Bilge Kağan, tarihî olayları anlatırken kendi tecrübelerine de yer verir. Çinlilerin hile ve aldatmalarına karşı Türk milletini bilge bir dil ve üslupla uyarır.[9]

Diğer yandan Türk milletinin bazı huy, karakter ve davranış özelliklerini de bu yazıtta buluruz.[10]

Bilge Kağan'ın, o zamanki Türk yöneticilerinin kendi dillerine karşı olan kayıtsızlıklarına yaptığı sitem de dikkat çekicidir. Çin'de görevli bulunan Türk beylerinin Türkçe isimlerini bırakarak Çince isimler aldıklarını söyler: *tabgaçgı begler tabgaç atın tutupan tabgaç kaganka körmiş* "Çin'de bulunan Türk beyleri Türk(çe) adlarını bıraktılar. (O adlar yerine) Çin(ce) adlar alarak Çin kağanına tabi olmuşlar." (D7-8).

Bilge Kağan Yazıtı, dil, ifade ve edebî sanatlar bakımından da zengin bir metindir. Metinde çok sayıda deyim, birleşik fiil, soyut söz bulunur (bk. "II. Anlam Bilgisi"). Bunlar, dilin işlenmişliğini, zenginliğini göstermesi yanında Türk bozkır yaşamının anlaşılmasında da temel metin (kanon) olarak değerlendirilmelidir.

---

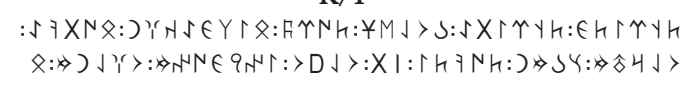
8 "Amcam kağan tahta geçip Türk halkını yeniden düzene soktu (ve) besledi. Yoksulu zengin etti, az (sayıda olan halkı) çoğalttı." (D14)

9 "Çinlilerin sözü tatlı, malı yumuşakmış. Tatlı sözle (ve) yumuşak (ipekli) malla kandırıp uzaktaki halkları böylece yaklaştırırlarmış. (Onlar) yakına konduktan sonra fesatlıklarını o zaman düşünürlermiş. İyi (ve) bilge kişileri, iyi (ve) yiğit kişileri yürütmezlermiş; (eğer) bir kişi yanılsa, onun boyuna, kavmine (ve) ailesine kadar (hepsinin) sesini soluğunu keserlermiş. (Çin'in) tatlı sözüne ve yumuşak (ipek) malına aldanıp (ey) Türk halkı, çokça öldün! (Ey) Türk halkı, öleceksin!" (K4-5)

10 "(Ey) Türk halkı, tok (ve) dikbaşlısın: Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (kere) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. Böyle olduğun için, (seni) beslemiş kağanının sözünü dinlemeyerek her yere gittin (ve) oralarda tamamen mahvoldun, tükendin." (K6-7)

KUZEY YÜZÜ

K/1



teñri teg: teñride: bolmış: türük: bilge kagan: bödke[1]*: olurtum: sabımın: tüketi: eşid: ulayu: iniygünüm: oglanım: biriki: oguşum: [boḍunum: biriye: şadapıt begler: yırıya: tarkat: buyruk: begler: otuz: tatar tokuz oguz: begleri boḍunı: bu sabımın: eḍgüti: èşid: katıgdı: tıñla: ilgerü: kün:]*[2]

(Ben) Tanrı gibi Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Kağan(ım). Bu zamanda (tahta) geçtim. Sözümü sonuna kadar dinle(-yin). Öncelikle küçük kardeşim(lerim) [3] oğullarım, birleşik soyum, milletim, güneydeki Şadapıt beyleri, kuzeydeki Tarkatlar ve onların buyruğundaki beyler, Otuz Tatar, Dokuz Oğuz beyleri (ve) halkı, bu sözümü iyice işitin (ve) can kulağıyla dinleyin: Doğuda gün

---

[1] Bu ibare, KT G1'de *bu öḍke* (), BK K1'de () şeklinde yazılmıştır. Bu yüzden farklı yorumlamalara yol açmıştır. Radloff KT G1'deki ibareyi *bu öḍni* (1895: 30), BK'dakini ise *böḍke* olarak okumuş fakat ikisini de aynı cümle ile "während dieser Zeit ich mächtig geworden" olarak çevirmiş ve sözcüğü *mächtig* "güçlü" olarak anlamlandırmıştır (1895: 73). Thomsen sözcüğü *temps* ("zaman") olarak çevirmiştir (1993: 123). Clauson, KT'deki *bu öḍke* biçimini yazım yanlışı saymış ve *böḍ* sözcüğünü *throne* "taht" olarak anlamlandırmıştır (1972: 298). Tekin, KT'deki *bu öḍke*'nin büzüşme yoluyla *böḍke* biçimine dönüşmüş olduğunu açıklığa kavuşturmuştur (1968 74; 2008: 74). Tekin'in bu görüşü diğer araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir (Berta 2010: 198, Aydın 2012: 74, Şirin 2015: 37, Ercilasun 2016: 545, Akar 2022: 81).
Cümlenin yüklemi *olur-* fiili yazıtlarda genellikle "tahta çıkmak, tahta oturmak" anlamında kullanılmıştır. Fiilin anlamında zaten "taht" kavramı içkin olduğu için taht anlamına gelecek başka bir sözcüğe ihtiyaç kalmamaktadır.

[2] Köşeli parantez içindeki bölüm için krş. KT G1-2.

[3] Tekin 2008:75.

DOĞU YÜZÜ

D/1



teñri teg: teñri: yaratmış: türük: bilge: kagan[16]: sabım: kañım: türük: bilg[e] [kagan al]tı sir: tokuz oguz: ėki ediz kerekülüg[17]: begleri: boḍunı [tü]rük: teñ]ri [...]

(Ben) *Teñri Teg Teñri Yaratılmış Türk Bilge Kağan*(ım). Söylevim (şudur): Babam Türk Bilge (Kağan…) Altı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz çadırlı beyleri (ve) halkı ..... (Türk) Tanrı .....

D/2



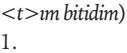
üze: kagan: olurtum: olurtukuma: ölteçiçe: sakınıgma: türük: begler: boḍun: [ö]girip: sebinip: toñıtmış közi: yügerü körti: bödke: özüm olurup: bunca: agır: törüg: tört: buluñdakı yarat<t>ım bitidim[18]: üze: kök teñri as[ra yagız yėr kılıntukda ėkin ara kişi oglı kılınmış][19]

üstüne kağan (olarak tahta) oturdum. (Tahta) oturduğumda, ölecek kadar üzüntülü olan Türk beyleri (ve) halkı kıvanıp sevinip (üzüntüden donmuş) gözleri (açılıp) yukarıya baktı(lar). Bu devirde kendim (tahta) oturup bunca değerli yasayı dört bucaktaki (halk için tekrar) düzenledim (ve buraya) yazdım. Yukarıda mavi gök (ve) aşağıda kara toprak yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış.

---

16 Yazıtı diktiren Bilge Kağan'ın oğlu Teñri Kağan'ın hükümdarlık ünvanı *Teñri Teg Teñri Yaratmış Türük Bilge Kagan*'dır.

17 Tekin 2008: 50.

18 Önceki yayınlarda (Radloff (1895: 42), Thomsen (1896: 122), Tekin (2008: 50) *…]dim* şeklinde okunabilen bu bölüm Alyılmaz'da açıkça  (*yarat<t>ım bitidim*) şeklinde görülmektedir (2005: 127).

19 krş. KT D1.



DİZİN-SÖZLÜK

aç aç, aç olma durumu
a. D38
a.+sık K6
aç- acıkmak
a.-sar K6
aḍak ayak
a. kamşat- "isyan etmek" D30
aḍgır aygır
a.+ın K11
aḍınçıg çok güzel, olağanüstü
a. bark K14
a. bediz K14
aḍrıl- ayrılmak
a.-dı G7
ag- yukarı çıkmak
a.-dı D37
agı ipekli kumaş
a.+n K4
a.+sı K4
a.+sıña K5
edgü a. K5
yablak a. K5
agır (1) değerli
a. D2
agır (2) ağır
a. G15
agıt- (düşmanı) kaçırtmak, geri püskürtmek
a.-tım D31
agrı- hastalanmak
a.-p G9
agu Agu (yer adı)
a.+da D34
al- almak, yenmek, feth etmek, zapt etmek
a.-ıp "sözlerine inanarak" K6, D38
a.-matın "sözünü dinlemeyerek" K7
a.-mış D3
a.-tım D24, D26, D27, D28, D29, D34, D38, D39
a.-ı bėrtim D8, K9, K10 (2)
a.-galı kelti D32
alkın- yok olmak, bitmek, tükenmek, mahvolmak
a.-tıg K7
alp cesur, yiğit, kahraman
a. K4, D4, D35, G7
a. ermiş D4
altı altı
a. yolı "altı kez" D28
altı çub sogdak altı bölgeli Soğdak ülkesi (yer adı)
a. D24
altı otuz yirmi altı
a. G10, D26
altı sir Altı Sir (etnik ad)
a. D1
altun altın
a. K3, G11
altun yış Altay Dağları
a.+ıg D27
amgı korgan Amgı Korgan (yer adı)
a. D31
amtı şimdi, şimdiki
a. K2, K8, D8, G13, G14
ança öyle, öylece, şöyle, böyle, o kadar, çok, karşılıksız, onca
a. K4 (2), K5 (2), K12, D4 (3), D8, D9, D10, D17 (2), D18 (4), D22, D33 (3),

D34, G10, B5
anı onu
a. D28, D41
anıt- korkutmak
a.-ayın D41
anta orada; oradan; o sırada, ondan
a. K3, K4, K6, K8, D4, D5, D13, D14, D28, D32, G2, G5, G7, G9 (2), G11
a. kisre D5, D23
antag öyle, onun gibi
a. D5
a.+gıñın K6
antargu Antargu (yer adı)
a.+da D30
aṅıg kötü
a. kişi K5
añar ona, onlara
a. K8, K14
apa ecdat, büyük baba
eçüm a.+m "büyük atalarım" D3, D12
a.+mız D16
apa yargan tarkan askerî bir ünvan
a. G13
apar Avarlar (kavim adı)
a. D5
ar- aldatmak, kandırmak
a.-ıp K4
ara arasında
ekin a. "ikisi arasında" D2, D4
arıl- mahvolmak, yok olmak
a.-tıg K7
arkış kervan
a. K6, D25
a.+ı D41
arkuk inatçı
a. sen K6
armakçı hilekâr, aldatıcı
a.+sın D6
artat- bozmak
a.-ı udaçı erti D19
artuk fazla, ziyade, artık
a.+ı GB
kırk a.+ı yėti "kırk yedi" D12
otuz a.+ı bir "otuz bir" D28, G9
otuz a.+ı üç "otuz üç" D24
otuz a.+ı sekiz "otuz sekiz" G2
otuz a.+ı tört "otuz dört" D38
otuz a.+ı tokuz "otuz dokuz" G2
tümen a.+ı yeti biñ "on yedi bin" G1
artur- aldatmak, kandırmak, haddini aşmak
a.-up K5
asra aşağı, alt tarafa doğru
a. K10, D2, D18
aş- aşmak, çıkmak
a.-a D15, D17, D27
aşsız yiyeceksiz
a. D21
at ad, isim, nam
a. K13
a.+ıg D17
a.+ın D7 (2)
a.+ı küsi yok bol- "adı sanı yok olmak" D20, D21, D22, D36
at at
a.+ın K11, G12
atı yeğen
a.+sı GB
atlıg atlı, süvari
a. G1
atlıg ad, ünvan sahibi
a.+ıg D41

ay ay (zaman)
a. K10, G1,GB
az az
a. K7, D24, D32
a.+ıg D14
az boḍun Azlar (kavim adı)
a. D16, D17, D26
azu yahut
a. K7
balbal *balbal*
b. D13, D20, G7, G9
balık şehir, kent
b. D28 (2)
b.+da D30
b.+dakı D10
bar var, mevcut
b. D23
b. gu K8
b. üçün K7
bar- varmak, ulaşmak, yetişmek
b.-dı D32, D35, D40, D41
b.-dıg K7, D19 (2), D20
b.-duk D20
b.-ıgma D20
b.-ıp K6
b.-mış D22
b.-sar K6
ėrmiş b.-mış "bağımsız, gelişmiş" D19
ėrür b.-ur erkli "serbestçe hareket ederken" D29
barım varlık, servet, mal mülk
b.+ın D24, G3
bark ev, mezar, türbe, abide
b. K14
b.+ıg D32, GB
b.+ın D34, D37
bars beg Bars Bey (özel ad)
b. D16
bas- basmak, baskın düzenlemek
b.-a kel- D32
b.-dım D27 (2)
b.-masar
basma- (gök) çökmemek
b.-sar D18
basmıl Basmıllar (kavim adı)
b. ıḍuk kut D25
baş tepe, doruk
tamag ıduk b.+da D29
çuş b.+ınta D30
başad- komut etmek
b.-u G8, G11
başla- başa geçmek, önderlik etmek
b.-u D33
başlayu ilk olarak, en önce, başta
b. D1, D20, D33, G13, G14 (2)
başlıg başkanı olanlar, bir öndere sahip olanlar
b.+ıg D3, D13, D16
bat- (güneş) batmak
b.-sıkınka K2, K11
batım (mızrak) batma boyu, uzunluk ölçüsü
süñüg b.+ı D26
bay zengin
b.kıltı D14
b. kıltım K7, D23
baz bağımlı
b. kıl- K10, D3, D13, D24
baz kağan Baz Kağan (kişi adı)
b. D12, D13
bediz resim, heykel
b. urtur- K14
bedizet- süslemek
b.-tim GB
bedizçi ressam, nakkaş
b. K14
b.+g K14

beg bey
b.+li boḍunlug D6
b.+ler K1, K8, K13, D2, D7, G13, G14, D33, G13, G14, G15
b.+leri D1, D4, D6, D16
b.+lerig K13
b.+lerin G15
beglik bey olmaya uygun
b. urı ogıl D7, D20
beñgü edebî, sonsuz
b. K6, K8
b. taş K8, K15
bėr- (1) vermek (ad ve ünvan vermek, iş güç vermek)
b.-igme D21
b.-miş D3, D8, D9, D12
b.-tim K12, K13, D41
b.-timiz D17 (2)
b.-tük D11, D32
b.-tükkerü D9
b.-ür K9, K10, D8
bėr- (2) (-X bėr-) tezlik fiili
alı b.- K9, K10 (2), D8
ėti b.- K12, D3
kazganu b.- K12, G10
süleyü b.- D8 (2)
tike b.- G9, G11
tuta b.- D3
yana b.- D17
bėş keçen Beş Keçen (yer adı)
b.+ke GD1
bėş otuz yirmi beş
b. D17
b. tümen "beş tümen, elli bin" D25
bėş tümen beş tümen, elli bin
b. D25
bėş yüz beş yüz
b. G11
bėşinç beşinci
b. G10
bıç- kesmek
b.-dı G12
bil- bilmek
körü b.-iñ K8, K15
b.-mez er- D18 (2)
b.-iñ D33
bilig b.mez kişi K6
bilge bilgili, akıllı, bilici
b. D4, K4
bilge kagan Bilge Kağan
b. G13 (2), B2
bilig bilgi, fikir, düşünce
aṅıg b.+in "fitne fesat" K4
biligsiz bilgisiz, cahil
b. D6
b. ermiş erinç D5
bilme- bilmemek
b.-dükin D16, D20
biñ bin (sayı)
yėti b. G1
bir herhangi bir, belirsizlik sıfatı
b. K4, D40
bir bir kez (zarf)
b. K6
bir tümen bir tümen, on bin
b. G1
birle ile, birlikte
b. K3, D15, D21, D22 (2), D26 (2), D27, D34
biri güney
b.+gerü K2, K11, D23
b.+ye K1, K5, D12, D36, D40
biriki birleşik, müttefik
b. K1, D22
bişük akraba, nesil
b.+iñe K4
biti- yazmak
b.-dim D2, GB (2)
bitit- yazdırmak
b.-dim K15

biz biz (kişi zamiri)
b. D17, D32
b.+iñe D16
boḍun halk, kavim
b. K2 (2), K8 (2) D2, D5, D8, D9, D10, D19, D22 (2), D25, D26, D33, D35, D37, D38, D41, G12, G15
b. ertim D8
b.+ı K1, D1, D4, D6, D17
b.+in G15
b.+ka D7
b.+ta D21 (2)
b.+ug K7 (3), K8, K9, K10, K12, D3, D9, D11, D12 (3), D14, D16, D17 (2), D18, D22, D23 (4), D24 (3), D25, D27 (2), D29, D36, D39
b.+um K1, K13
b.+uma K12, G10
b.+umın K11
b.+um erti D16, D29
az b.+ "Azlar"
karluk b. "Karluklar" D29 (2), D40
kıtań tatabı b. "Kıtaylar ve Tatabılar" D23,
oguz b. "Oğuzlar" D34
on ok b. "Onoklar" D16
tabgaç b. "Çinliler" D6, K4
tarduş b. "Tarduşlar" D12, D15
tatabı b. Tatabılar" D39, G7
tokuz oguz b. "Dokuz Oğuzlar" D12, D35
türük b. "Köktürkler" K5 (3), K6 (2), K13, D7, D10, D19 (2), D20, D21, D22, D30, D33 (2), D38
bol- (I) olmak, meydana gelmek
b.-ca G9
b.-çun D10
b.-mış K1, D11 (2)
b.-mış erinç D5 (2)
b.-mış ėrti D18
b.-sar B3
b.-taçı K14
b.-taçı erti D28, D31, D33
b.-up D11
bol (II) ol- (yardımcı fiil)
bodun b.- D37
kagan b.- D5 (2)
kergek b.- D4
kul b.- D17, D36
yabız b.- D32
yagı b.- D9 (2), D28, D29, D30
yok b.- D36, D40
yut b.- D31
bolma- olmamak
b.-zun D10, D20, D21
yok b.-zun D10
atı küsi yok b.-zun D20, D21
borça fırtına gibi
otça b. D27
boşgur- düşünmek; düzene sokmak
b.-mış D12
b.-ur ermiş K5 (2)
boyla bir askerî ünvan
b. baga tarkan G14
boz- bozguna uğratmak
b.-dum D24, D25, D34, D37, D39
böḍke (< bu öḍke) bu zamanda, bu zamana
b. K1, K8, D2
böri kurt
b. teg "kurt gibi" D11

bu bu
b. K1, K13 (3), D35, D36, G14
b.+nı K8, K15
b.+nta D20, G10, G11
bukug Bukug (kişi adı)
b. totok G10
bulçu Bulçu (yer adı)
b.+da D28
bulgak toplumsal kargaşa
b.+ın üçün D29
buluñ yön, taraf
b. D3
b.+dakı K9, K10, D2, D3, D24
bumın kagan Bumin Kağan
b. D3
bunça bunca, bu kadar, böyle
b. K2, K3, D2, D5, D9, D12, D33, G12, G14, G15, GB
buñ sıkıntı, zahmet
b. K2, K13
b.+ug K6
buñsuz sıkıntısız
b. K4, K12, K14, D29
buyruk komutan, idari bir ünvan
b. K1, G14 (3)
b.+ı D4, D6
bükli Bükli (yer adı)
b. çöllig el D5
b. kaganka tegi D8
çaça sengün General Çaça Sengün (kişi adı)
ç. D32
çıgañ yoksul
ç. K7 (2), D23
ç.+ıg D14
çıntan ıgaç sandal ağacı
ç. G11
çor bir ünvan
kül ç. G13
çorak çöl, kurak yer
ç.+ka GD1
çöllüg ėl arazisi çöl olan ülke
ç. D5
çub bölge, mıntıka
ç. D24
çugay Çugay Dağları
ç. yış K5
çuş başı Çuş Başı (yer adı)
ç.+ınta D30
eb ev, ordugâh
e.+de D32
e.+ig D32
e.+in barkın D37
e.+iñe K14
eçi amca, ağabey
e.+m "amcam" K9, D14 (2), D15, D20
e.+sin "küçük kardeşleri" D5
inili e.+li "erkek kardeşleri ile ağabeyleri" D6
e.+m apam "ecdadım" D3, D12
e.+miz apamız "ecdadımız" D16
eḍgü iyi
e. K4 (2), K5, K14, D19, D39, G12
e.+g D20
eḍgüti iyice, pek, çok iyi
e. K1
ediz Edizler (kabile adı)
eki e. D1
egir- çevirmek, kuşatmak, sarmak,
e.-e tokı- D31
elig elli sayısı
e. D7, G7
emgek emek, zahmet, eziyet
e. kör- "sıkıntı, eziyet

çekmek” D16
emgetme- eziyet etmemek
e.-ñ K13
eñ en
e. ilki D30
er kişi, asker
e. D11 (3)
e.+in D10, G7
er- imek, olmak
e.-miş K3, K4 (2), K5 (2), D3, D4 (6), D6 (2), D8, D9 (2), D11 (2), D12 (3), D19
e.-ser G8, K5, K13
e.-ti D16, D18 (4), D25, D29, D32 (2), D33 (2), D34, D38
e.-tig K7
e.-tim D9
e.-timiz D32 (2)
e.-tin D19
eren askerler
e. G11
erinç şüphesiz, muhakkak
e. D4 (3), D5, D6 (6), D10 (2), D20, D33, D35
erkli iken
barur e. D29
erklig kudretli
e. K13
et- (geyik) ses çıkarmak, böğürmek
e.-ser B5
e.-erçe B4
ezgenti kadız Ezgenti Kadız (yer adı)
e. D31
ėki iki
ė. D1, D21, D22, D23, D32, D34, D38, D41
ė.+n ara D2, D4
ė. ediz D1
ė. otuz “yirmi iki” D25
ė. yegirmi “on iki” D23
ėkinti ikinci
ė. D30, G1
ėl ülke, devlet
ė. K3, K7, D5, D21, G9
ė+ig D4 (2), D8, D13, D26
ė.+im D8
ė.+imiz D18
ė.+in D3, D7, D8, D17, D27, D28, D30, D34
ė.+iñin D19
ė.+te K2
ėlbilge katun İlbilge Hatun, Bilge Kağan’ın annesinin ünvanı
ė.+ug D10
ėlig hükümdar
ė. D4 (2), D8
ėlle- il yapmak, vatan hâline getirmek
ė.-dük D7
ėllig devleti, ülkesi olan
ė.+ D8
ė.+ig D13, D15
ė. ediz D1
ėlsire- yurtsuz kalmak
ė.-miş D11
ėlsiret- yurtsuz bırakmak
ė.-dimiz D13, D15
ė.-miş D13
ėlt- bozguna uğratmak
ė.-di D19
ėlteber bir askerî ünvan
ė. D40
ėlteberlig İlteberli, İlteber tarafından yönetilen topluluk
ėki ė. D38
ėlteriş Kutluk Kağan’ın hükümdarlık ünvanı
ė. D10
ėrig ulaşılması kolay olan (yer)

ė. yėr K15
ėrkli iken, olan, olanı
ėrür barur ė. D29, K12
ėrtin- pişman olmak, vazgeçmek
ė. D19
ėrtür- yaptırmak, erdirmek, tamamlamak
yog ė.-tüm T G10
ė.-ü ıt- D40
ėşid- işitmek, duymak, dinlemek
ė. K1 (2), D18
ė.-iñ K8
ė.-ip D10
ėşidme- işitmemek, duymamak, dinlememek
ė.-dük K11
ėşilik hanımlık, hatunluk, hanım olmaya lâyık
ė. D7, D20
ėt- düzenlemek, düzene sokmak, tanzim etmek
ė.-di D14, G15
ė.-dim K2, K9
ė.-dimiz D17, D18
ė.-eyin
ė.-ip D16
ė.-miş K9, D4, D12, D18
ė.-ser B5
ė.-i bėr- K12, D3
ė.-i ança ol- D4
ėtin- düzenlemek, düzene sokmak
ė.-ü yaratunu D9
ı ağaç
ı.+g G15
ı- göndermek (bk. ıḍ)
ı.-sar K6
ıçgın- kaybetmek, elden kaçırmak
ı.-mış D11
ı-u ıḍmış D7
ıḍ- (1) terk etmek, bırakmak (bk. ıt-)
ı.-maz D25
ı.-ıp D35
ıḍ- (2) (-X ıḍ-) betimleme fiili
ıçgun ı.-mış D7
ıḍma- terk etmemek
ı.-yın D33
ıḍuk mukaddes, kutsal
ı. K1, D10, D25, D29, D35
ıḍuk kut Basmıllarda bir askerî ünvan
basmıl ı. D25
ıgaç ağaç
çıntan ı. G11
ıgar güçlü
ı. ėlligde D24
ı. kaganlıgda D24
ırak uzak, ırak
ı. K4
ı. erser K5
ıt köpek
ı. yıl G10
ıt- göndermek, yollamak, sevk etmek (bk. ıḍ-)
ı.-tı K14, D7
ı.-tım D40
iç iç taraf
i. G14
i.+in K14
içger- bağımlı kılmak
i.-tim D25
içik- içeri girmek; (mec.) bağımlı olmak
i.-di D37
i.-igme D37
i.-miş D9
içre içeride, maiyetinde
i.+ki K2, K14, D28

i. aşsız taşra tonsuz D21
idi tamamen
i. oksuz "tamamen teşkilatsız (olan)" D4
iḍisiz sahipsiz, kağansız
i. D16, D17
igid yalan
i. K8
igit- beslemek, bakmak, yetiştirmek, büyütmek
i.-eyin D23, D35
i.-iñ K13
i.-miş K6, D19
i.-ti D14
i.-tim D23, D38
ilgerü doğu, ileri
i. K1, K11, D3, D8, D11, D15, D17, D19, D23, D37
ilk ilk
i.+i D30, D32, G1
in- inmek
i.-miş D11
ini küçük kardeş, kardeş
i.+li eçili D6
i.+ligü D33
i.+m D2, D22
i.+si D5 (2), D18, D40
iniygün kardeşler
i.+üm K1
istemi kagan İstemi Kağan (kişi adı)
i. D3
iş iş
i.+ig D8, D9 (2)
kadırkan yış Kadırkan (Kingan) Dağları
k. D3, D17, D39
kagan han, kağan, hükümdar
k. K1, K7, K9 (3), D2, D3 (2), D4, D5 (3), D6, D10, D11, D12, D13, D14 (3), D15, D17, D20, D21, D22, G9, G15
k.+ı D16, D17
k.+ıg D10, D13, D20 (2)
k.+ım D9, D41
k.+ın D7, D27 (2), D28
k.+ıñda K13
k.+ıña D19, D35
k.+ka K9, D7, D8, D9 (2), D13, D39, G14
bilge k. K1, D1 (2), D4, B2, B7, G13 (2), GB
bumın k. D3
istemi k. D3
kaganla- kağan olarak atamak
k.-duk D7
kaganlıg kağanlı, kağana sahip olan
k.+ıg D13
k. boḍun D9
kagansıra- kağansızlaşmak, kağansız kalmak
k.-mış D11, D15
kagansırat- kağansız hâle getirmek
k.-dımız D15
k.-mış D13
kal- kalmak
k.-tım D14
kalın (burada) baç, düşmandan alından mal
k. D25
kalma- kalmamak
k.-zun D16, D17
kalmış kalan, arta kalmış olan
k.+ı K7
kamag bütün, hepsi
k. D8
k.+ı D11, D15
kamşat- sarsmak, hareket ettirmek
aḍak k.- "haraket geçmek" D30

kanı hani, nerede
k. D8, D9
kañ baba, peder
k.+ı G11
k.+ım K8, D1, D10 (2), D11, D12, D13 (3), D20, G10, G13, G15, B6
k.+ımız D21
k.+ın D18
k.+in D6
kar kar
k.+ıg D27
kara kara, siyah
k. kiş K11, G12
kara boḍun halk kitlesi
k. D41
kara kamag boḍun halk kitlesi
k. D8
kara karluk boḍun Karlukların halk kitlesi
k. D29
karagan Karagan (yer adı)
k. D37
karluk Karluklar (kavim adı)
k. D29 (3), D40
katıgdı sağlamca, iyice
k. K1
katun hatun, kraliçe
k.+ug D10, D21
kazgan- kazanmak, zapt etmek, biriktirmek
k.-ıp K13, D13, D22, D34, G10
k.-mış D18, D22, D33
k.-tım D22, D36
k.-tuk D33
k.-u bėr- K12, G10
k.-ur men D8
kazganma- kazanmamak
k.-sar K13, D33
keç- geçmek
k.-dim GD
k.-e K3, D26, D27
k.-ip D30
kel- gelmek
k.-igme D31
k.-ip D19
k.-ipen D5
k.-mez D39
k.-ti D23, D25, D27, D28, D29, D32 (3), D34, D35, D39, D41
k.-timiz D17
kelme- gelmemek
k.-di D41
kelür- getirmek
k.-ti G11
k.-tüm K14, D25
k.-üp G11, G12
kem kim
k. D19
k.+ke D8
kem Kem (Yenisey) Irmağı (yer adı)
k. keçe D26
keñü tarban Keñü Tarban (yer adı)
k.+ka D18
kentü kendi
k. D19
kerekülüg çadırlı
k. D1
kergek gerekli olma
k. bol- "vefat etmek" D4
kergeksiz tam, eksiksiz
k. G11
kıḍ- barındırmak
k.-maz ermiş K4
kıl- kılmak, yapmak, etmek, eylemek
k.- K9
k.-u ber- G7
bay k.- K7, D14

baz k.- K10, D3, D13, D23, D24
bunsuz k.- K12
kul k.- D7, D20
küñ k.- D7, D20
tonlug k.- D23
üküş k.- K7, D23
yagısız k.-
yeg k.- D24
kılın- yaratılmak, meydana gelmek
k.-mış D2
k.-tukda D2
kılınma- yaratılmamak
k.-duk erinç D6 (2)
kılma- kılmamak, yapmamak, etmemek
k.-dım D36
ot sub k.- D22
kırgaglıg kenarı süslemeli
k. K11
kırk artukı yeti kırk yedi
k. D12
kırkız Kırgızlar
k. D5, D17, D20, D26 (2), D27
kısıl geçit
k.+ta D37
kış- kılmak, yapmak (bk. kıl-)
yok k. D25
kışın kış mevsimi
k. G2
kışla- kışlamak, kışı geçirmek
k.-dukda D31
kıtań Kıtań kavmi
k. D5, D12, D23, G2
k.+da G7
kız kız, kız çocuk
k. D7, D20
k.+ımın K9
k.+ın K10
kiçig küçük
k. atlıgıg D41
k. tegme- "az kalmak" K2, K3
kigür- (bir yere) sokmak, dahil etmek
k.-tüg D23
kikşür- kışkırtmak
k.-tükin D6
kim kim
k. D19
k.+ke D8
kinlig kokulu
k. K11
kir- girmek
k.-teçi K14
k.-ti D38
kirü batı
k. D3
kisre sonra, geri
k. K4, K14, D5 (2), D23, G14
kiş samur
kara k.+in K11, G12
kişi kişi, insan, adam
k. K6 (2), D28
k.+g K4 (2)
k.+ligü D41
k. oglı "insan" D2, D3
koḍı boyunca
seleñe k. D37
kon- konmak, yerleşmek
k.-ayın K5
k.-tı D39
k.-tukda K4
kontur- kondurmak, yerleştirmek
k.-mış D4
k.-tumız D17, D18
koń koyun
k. teg "koyun gibi" D11
kop pek, hep, tamamıyla
k. K2 (2), K7 (3), D3 (3),

D12, D24, D28, G1, G12
korgan sığınak, kale
k. D31
k.+ta D40
korıgu kale muhafızı
k. D41
kot- bırakmak
k.-dı G12
köbürge davul
k.+si B4
kögmen Sayan (Tannu-Ola) Dağları (yer adı)
k. D15, D17, D27
kök semavi; boz
k. D2
k. teyeñin K12
k. türük D4
kök öñ Kök Öñ (Ongin) Irmağı (yer adı)
k.+üg GD1
kör- görmek, bakmak; tabi olmak
k.-miş D7
k.-teçi sen K14
k.-ti D2, D16, D24, D39
k.-ü bil- K8, K15
k.-ügme K8
k.-ür K2
körme- görmemek, bakmamak
k.-dük K11
kötür- yükseltmek, yukarı çıkarmak
k.-ti erinç D10
k.-ügme D21
köz göz
k.+i D2
k.+ün K11
kubrat- derlemek, bir araya getirmek
k.-dım G10
k.-mış D12
ku özel ad
k. G8
kul köle, hizmetçi
k. bol- D36
k. kıl- D7, D20
k. kullug kün künlüg bol- D18
küñ k. bol- D17
kulad- köle sahibi olmak
k.-mış D11
kulkak kulak
k.+ın K11, G12
kullug kulu olan, kölesi olan
k. D18
kunçuy prenses
k.+ın G3
k.+ug K9, D18
kurı batı
k.+garu K2, K3, K11, D8, D11, D15, D17, D19
kurıkan Kurıkanlar
k. D5, D12, D20
kut Tanrı bağışı, talih
k.+ı D35
k.+um K7, D23
kutay ipek kumaş
k. K4
k.+ın K11
kü ad, şan, şöhret
k. D10
atı k.+si yok bol- "adı sanı yok olmak" D20, D21, D22, D36
küç kuvvet, güç, hizmet
k. bėr- D11
k.+üg D8, D9 (2)
kül tigin Kül Tigin
k. D21, D22
külüg meşhur, ünlü, şöhretli
k. D5
kümüş gümüş
k. K3, G11

k.+in K11
kün (1) güneş
k. K1, K2, K11, D5, D8
kün (2) gün (zaman birimi)
k. G1 (2), GB
k.+li tünli "gece ve gündüz" GD
küñ cariye, hizmetçi
k. D17, D18
küni: kıskançlık
öḍiñe k. teg- "kıskanmak" D30
küñed- cariye olmak, hizmetçi olmak
k.-miş D11
küñlüg cariye sahibi olan
k. D18
küntüz gündüz
k. D22
küregü asi yaradılışlı
k.+niñ D19
kürlüg sahtekâr, hilekâr
k.+in D6
lagzın domuz
l. yıl "domuz yılı" G10
lisün: Lisün Tay Sengün adlı Çinli general (kişi adı)
l. tay sengün G11
men ben
m. K12, D22, D33 (2), D34, D36, G3
m.+iñ K14, D29
maña K2, D24, D36
ne hangi
n. kaganka D9
n. kişi D28
nençe nasıl
n. K9 (2)
neñ hiç, asla
n. K6, K21
neñ neñ ne kadar
n. K6, K8 (2), D21
ogıl oğul, çocuk
o.+ı D6, D18
o.+ın D7 (2), D24, D38, G3
o.+um G9
o.+uma K10
o.+uñun D20
oglan oğullar, çocuklar
o.+ım K1
oglıt oğullar, çocuklar
o.+ı D5
oguş aşiret, kabile, soy
o.+ı K4
o.+ug D31
o.+um K1, K13, D25
oguz Oğuzlar
o. K1, D1, D12, D18, D23, D32 (3), D33, D35, D38
okı- çağırmak, davet etmek
o.-galı D28
oksuz örgütsüz, dağınık
idi o. kök türük D4
ol o
(I) (kişi zamiri) o. K2, D20
(II) (işaret zamiri) o. D20
(III) (işaret sıfatı) o. K6 (2), D14, D18, D21, D25, D27, D38
olur- tahta oturmak, tahta oturmak
o.-mış D3, D6
o.-mış erinç D6
o.-sar K2, K6
o.-taçı sen K6
o.-tı D14
o.-tukda D14
o.-tukınta K9, G13
o.-tukum D36
o.-tukuma K9, D2, D22
o.-tum K1, K7, K13, D2,

D15, D21, G9
o.-up K3, K6, K7, D2, G9, GB
o.-upan D3, D14
o.-ur ermiş D4
olurma- tahta oturmamak (mec. hükümdar olmamak)
o.-dım D21, D22
olurt- oturtmak (mec. hükümdar olarak tahta geçirmek)
o.-dı D21
on ok On-Oklar (Türgişler)
o. K15, D16
onunç onuncu
o. G10
oñ Ong (<Çin. Wang) Çinli askerî vali (kişi adı)
o. D25
ortu orta, yarı
kün o.+sıñaru K2, K11
tün o.+sıñaru K2, K11
ot ateş
o. sub kılma- "düşman hâline getirmemek" D22
o.+ça borça kel- "kasırga gibi gelmek" D27
otuz otuz sayısı
o. D28
o. artukı bir "otuz bir" D28, G9
o. artukı sekiz "otuz sekiz" G2
o. artukı tokuz "otuz dokuz" G2
o. artukı tört "otuz dört" D38
o. artukı üç "otuz üç" D34
bėş o. "yirmi beş" D15
eki o. "yirmi iki" D25
yėti o.+ka "yirmi yedisinde" G10
otuz tatar Otuz Tatarlar
o. K1, D5, D12
oz- kurtulmak, ileri atılmak
o.-a yaŕa kel- D31
ö- düşünmek
ö.-mez sen K5 (2)
ö.-yür ermiş K4
öḍ zaman, vakit
ö.+ke D18
öd safra kesesi, (burada) yürek
ö.+iñe D29
ödseg korkak
ö. D34
öḍüş vakit
ö.+ke GD
ög anne, üvey anne
ö.+üm D10, D21
ög- övmek
ö.-di G15
ögir- sevinmek
ö.-ip D2, D41
ögüz ırmak
ö.+üg D27, D30
yaşıl ö. "Sarı Irmak" D15 [Çin. Huáng Hé]
yinçü ö. "Sırı Derya" K3
ögüzçe ırmak gibi
ö. D20
ökün- pişman olmak
ö. D19
ö.-üp D38
öl- ölmek
ö.-sikig K5
ö.-sikiñ K5
ö.-sikiñin K8
ö.-teçi er- D33
ö.-teçi K6, D23, D31
ö.-teçi sen K6
ö.-teçiçe D2
ö.-ti D16 (2), D17, D37
ö.-tüg K5, K6
ö.-tüg K5, K6

ö.-ü yitü D22 (2)
ö.-ü yorı- K7
ö.-ügme D37
ölür- öldürmek
ö.-eyin D9
ö.-ti G9
ö.-tüm D26, D27, D28 (2), D29 (2), G1, G3, G8
ö.-üp G7
öñ Kök Öng Irmağı
ö.+üg GD1
öñre doğu, doğuda
ö. D5, G13
örpen yer adı
ö.+te D26
ötüken Ötüken (yer adı)
ö. yış "Ötüken Dağları" K2, K3 (2), K6 (2), D19
ö. yėr K6
öz kendi
ö. G11
ö.+i D4, D17
ö.+üm K7, D2, D14 (2), D22, D36, B7
ö.+üme G15
ö.+ümin D21
ö.+üñ K14
özlik cins (at için)
ö. at K11, G12
purum Bizans imparatorluğu
p. D5
sab söz, haber
s.+ı K4, D39
s.+ıg K6
s.+ım K8, D1, G13
s.+ımda K8
s.+ımın K1 (2), K14 (2)
s.+ın K4, K7
s.+ıña K5
saç saç
s.+ın G12
sakın- düşünmek
s.-ıgma D2
s.-ıñ D33
s.-matı D9
s.-ur men B6
sanç- sançmak, mızraklamak
s.-dım D26, D30, D31, D32, D37
sansız sayısız
s. G12
sayu her
yėr s. "her taraf" K7 (2), D22
sebig kül irkin Sebig Kül İrkin (kişi adı)
s. G14
sebin- sevinmek
s.-ip D2
sekiz sekiz
s. D14, G2
s. tümen D26
s. yegirmi "on sekiz" D24
selenge Selenge Irmağı (yer adı)
s. D37
sen sen (kişi eki görevinde)
arkuk s. K6
boltaçı s. K14
kirteçi s. K14
köteçi s. K14
olurtaçı s. K6
ölteçi s. K6
ömez s. K6 (2)
sengün general
s. G11, D26
s+üg G9
sıgıtçı yas tutan, ağlayan
s. D5
sıgta- feryat ederek ağlamak
s.-mış D5
sıgun geyik
s. B5
sıma- (söz) kırmamak

s.-dı K14
sıñar yarım
s. D32
siñil kız kardeş
s.+im D17
sir kavim adı
altı s. D1
siz siz (kişi eki görevinde)
yañıltaçı s. K8
sogdak Soğd halkı
s. tapa D24
soña Soña Dağı (yer adı)
s. yış D7
sök- sökmek, yarmak
s.-üpen D27
sökür- diz çöktürmek, dize getirmek
s.-miş D3, D13
s.-tüm K10
s.-tümüz D16
sözleş- konuşmak
s.-dimiz D21
sub su, nehir
s.+ı D10
s.+ın D35
s.+ıñaru D40
ot s. D22
yėr s. D17, D35
subsuz susuz, çorak yer
s. GD
suk hırs, öfke, kıskançlık
s.+un K3
sü asker, ordu
s. D25, D32 (2), GD1, G8
s.+g D25, G1, G8
s.+si D11, D27, D30, D32 (3), D39, G1,
s.+sin D26 (2), D30, D31 (2), D34, D37, G1
s. süle- "ordu sevk etmek" D3
süçig tatlı, lezzetli
s. K4 (2), K5
süle- ordu sevk etmek, asker sevk etmek
s. D40
s.-dim K2, K3 (3), D23, D24, D25 (2), D26 (3), D28, D32, D33, D38, D39, D41, G2 (3)
s.-dimiz D15 (4)
s.-miş D13
s.-p D11
s.-yü bėr- D8 (2)
s. süle- "ordu sevk etmek" D3
süñüg mızrak
s. D26
süñük kemik
s.+üg D20
süñülüg mızraklı, süngülü
s. D19
süñüş savaş
s. D13, D34
süñüş- savaşmak
s.-düm D23, D25, D26 (2), D27, D28 (2), D30 (4), D31, D32, D37, G6
s.-dümüz D29
s.-geli D32
s.-miş D13
sür- sürmek
s.-e ėltdi D19
şadapıt bir askerî ünvan
ş. begler K1, G13, G14
şad bir ünvan
ş. K1, D15, D21, D22, G9, G13, G14,
ş.+ıg D12
ş.+ın D28
şantung Şandong ovası (yer adı)
ş. K2, D15
tabgaç Çin, Çin halkı, Çin

ülkesi, Çin yönetimi
t. K3, K4, K14, D5, D6, D7 (3), D8, D9, D12, D23, D25 (2), D35, D39, G1
t.+ka D38
tag dağ
t.+da G8, B5
t.+dakı D10
t.+ka G7
tagça dağ kadar (yükseklikte)
t. D20
taluy deniz, büyük nehir
t.+ka K2
tamag ıduk baş Tamag Iduk Başı (yer adı)
t.+da D29
tapa …e doğru, karşı
t. D23 (3), D24, D25, D26 (3), D27, D28, D32, D40, G2 (2)
taplama- onaylamamak
t.-dı D35
tarban Keñü Tarban (yer adı)
keñü t.+ka D18
tarduş Tarduşlar
t. D12, D15, G13
tarkan bir askerî ünvan
apa t. G13
ataman t. G14
boyla baga t. G14
tarkat bir askerî ünvan
t. buyruk begler K1
taş (I) dış taraf
t.+ın K14
taş (II) taş
t. K15
t.+ıg K13, G15
t.+ın K14, B7
t.+ka K8
t. tokıt- K14
taşık- dışarı çıkmak, sefere çıkmak
t.-mış D10 (2), D32
taşra dışarı, dışta, dışarıdan
t. D10, D21
tat yabancı
t.+ıña K15
tatabı Tatabılar
t. D5, D12, D23, G2, G7, G8
tatar Tatarlar
otuz t. K1, D5, D12,
tokuz t. D34
teblig hilekâr
t.+in D6
teg gibi, benzer
t. K1, D1, D5, D6, D 11(2), G13
teg- yetişmek, ulaşmak
t.-dük D30
t.-ip GD, G8
tegi kadar, -A kadar
t. K2, K3 (4), K4, K11, K15, D3, D4, D8, D15 (3), D18, GD1,
tegme- ulaşmamak
kiçig t.-dim K2, K3
telinme- delinmemek
t.-ser D18
temir kapıg Demir Kapı (yer adı)
t.+ka K3, D4, D8, D15
teñri (I) gök, gökyüzü
t. K10, D18, D29, B3
teñri (II) Tanrı
t. K1, K7, K12, D1 (2), D2, D11, D13, D14, D21 (2), D23, D32, D33, D34, D35, G13 (2)
t.+de K1
t.+si D10
teñri teg teñride bolmış türk bilge kagan: Bilge Kağan (Çin. *Ashǐnà Mòjílián*)

t. K1
teñri teg teñri yaratmış türük bilge kağan: Teñri Kağan. Bilge Kağan'ın oğlu
t. D1, G13
teyeñ sincap
t.+in K12, G12
tez- kaçmak, firar etmek
t.-ip D37, D38, D41
tė- demek, söylemek
t.-miş D8
t.-p K5, D9, D32, D28, D40, D41 (2)
t.-r ermiş D8, D9 (2)
t.-ser K5
t.-yin D10 (3), D16, D17, D20, D21, D22, D23, D25, D33, D35, D39
tėr- toplamak, derlemek
t.-ip K8
t.-miş D11
tėril- toplanmak, derlenmek
t.-ip D11, D29, D34, D36, D39
tıñla- dinlemek
t. K1
timag (?) taltif etmek (?)
t. G15 (2)
tirkiş kervan
arkış t. K6
tigin prens, şehzâde
kül t. D21, D22
tona t. D31
yollug t. GB (2)
tik- dikmek
t.-dim D20
t.-miş D13
t.-e bėr- G9, G11
tiril- dirilmek
t.-ti D31
tizlig dizli; güçlü
t.+ig K10, D3, D13, D15
to- doymak
t.-sık K6
toḍ- doymak
t.-sar K6
tog- (güneş) doğmak
kün t.-sıkıña "doğu" K2, K11, D8
t.+sıkdakı D5
tog- aşmak, geçmek
t.-a yorıp D27
togla Tula Irmağı (Moğ. Tuul Gol) (yer adı)
t. ögüzüg D30
togu Togu şehri (yer adı)
t. balıkda D30
tok tok; yetingen, gözü tok
t. K6
tokı- vurmak, dövmek
t.-dım D31, G8
tokıt- (taşa yazı) yazdırmak
t.-dım K14, K15 (2)
tokuz dokuz
t. yegirmi "on dokuz" G9 (2)
otuz artukı t. "otuz dokuz" G2
tokuz ersin Tokuz Ersinler (etnik ad)
t. e.+ke K2
tokuz oguz Dokuz Oğuzlar
t. D31, D2, D12, D35
tokuz tatar Dokuz Tatarlar
t. D34
tolgatma- sıkıntı, cefa çektirmemek
t.-ñ K13
tonlug giysi sahibi olan
t. D23
tonsuz giysisiz, çıplak
t. D21
toña tigin Toña Tigin (kişi adı)

t. D31
tonyukuk boyla baga tarkan Bilge Tonyukuk (kişi adı)
t. G14
toñra Tongralar (kavim adı)
t. D31
tor- zayıf ve bitkin düşmek
t.-u ölü yorı- K7
totok Çinli askerî vali
bukug t. G10
on t. D25
tögültün Tögültün ovası (yer adı)
t. K5
tölis Tölisler
t. D12, G13
töñker Töñker Dağı (yer adı)
t. G7, G8
töpü tepe
t.+sinte D10
töpüt Tibet
t.+ke K3
tört dört
t. K9 (2), K10, D2, D3 (2), D24, D30, G8, GB
t. yegirmi "on dört" D15
otuz artukı t. "otuz dört" D38
törtünç dördüncü
t. D31
törü (1) töre, yasa, görenek, devlet nizamı
t.+de D14
t.+g D2, D4, D13, D36
t.+gin D19
t.+müz erti D18
t.+sin D3, D9, D11
t.+sinçe D12
törü (2) tören, merasim
t.+n K9, K10 (2)
tudun yamtar Tudun Yamtar (kişi adı)
t.+ıg D40
tut- (1) yakalamak
t.-up D4, D10
tut- (2) korumak, yönetmek, sahip çıkmak
t.-a bėrmiş D3
t.-a olurtaçı K6
t.-dum G9
t.-mış D4, D16
t.-sıkıñın K8
t.suk K3
t.-up D4, D10
t.-upan D7
tüketi tamamıyla
t. K1
tümen on bin
t. K12, D25, D26, G1, G8 (2)
tün gece
t. K2, K11, D22
t.+li künli "gece ve gündüz" GD
türgiş Türgişler, On-oklar
t. K9 (2), D16, D27(3)
türük Türkler, Köktürkler
t. K8, D4, D7, D8, D10, G13
t.+üm D16
t.+üme K12, G10
t. begler K8, K13, D2, D7, D33, G15
t. bodun K5 (3), K6 (2), K13, D10, D19 (2), D20, D21, D22, D30, D33 (3)
t. bodunıñ D3, D7
t. bodunug K8, D9, D14, D18
t. bodunum K13
t. kagan K2
t. oguz begleri D18

t. teñrisi D10
türük bilge kagan Bilge Kağan (kişi adı)
t. K1, D1 (2), G13 (2)
tüz uyumlu, itaatkâr
t. ermiş D4
tüzsüz doğru olmayan, hatalı
t. D6
tüzül- anlaşmak
t.-düm K3
u uyku
u.+da D27 (2)
u- muktedir olmak
u.-daçı erti D19
uç- uçmak (mec.) vefat etmek
u.-dukda D14
u.-a bar- D13, D20, G10
uḍıma- uyumamak
u.-dım D22
ulayu ve, dahi, sonra
u. K1, G13, G14 (3)
ulug ulu, büyük
u. K9, K10 (2), D34, G9
uma- müktedir olmamak
u.-duk D9
ur- vurmak, yontmak,
u.-tum K8 (2)
urı erkek
u. ogul D7, D20
urturt- hakkettirmek, yontturmak
u.-dum K14
urugsırat- neslini yok etmek, soyunu kurutmak
u.-ayın D9
uygur Uygurlar (kavim adı)
u. D38
uz süsleme
u.+ug GB
üç üç
ü. D41
ü. yegirmi "on üç" D15
ü. tümen "otuz bin" G8
otuz artukı ü. "otuz üç" D34
üç kurıkan Üç Kurıkanlar (boy adı)
ü. D5
üç oguz Üç Oğuzlar (boy adı)
ü. D32
üçün için, dolayı, sebebiyle
ü. K6, K7 (2), K10, D4, D6 (3), D7, D11, D13, D14, D16 (2), D19, D20 (2), D21, D23 (2), D28, D29, D30, D32, D33 (2), D34, D36
üküş çok, yoğun
ü. K6
ü. kıl- K7, D14, D24, D31
ülüg talih
ü.+üm D23
ürüñ beyaz
ü. K11
üze üzeri, üzerine, üstte, üstünde
ü. K10, K12, D2 (2), D3, D9, D14, D15, D18, D21 (2), D35, B1, B3
yabgu bir idari ve askerî ünvan. Türk devletinin batı kısmının hükümdarı
y.+g D12
y.+sın D28
yabız fena, kötü
y. boltı D32
y. ertimiz D32
y. yablak D21
yablak kötü, fena, perişan
y. K5, D6, D19, D21, D30
y. ermiş erinç D6
y.+ıñın D20
yabrıt- hezimete uğratmak
y.-dım D31

yaḍag yaya asker, piyade
y. D32, G1
y.+ın D22
yagı düşman
y.+ıg D13
y.+sı D11
y. bol- D9 (2), D26, D29, D30
y. er- D3, D12 (3)
yagısız düşmansız
y. kıl- D24
yagız kara (renk)
y. D2
yaguk yakın
y. erser K5
yaguru yakın
y. bar- K6
y. kon- K4
yagut- yaklaştırmak
y.-ır ermiş K4
yalabaç elçi
y.+ı D39
yalañ yalın, çıplak
y. D23
y.+ın D22
yamtar kişi adı (Tudun Yamtar)
tutun y.+ıg D41
yan- dönmek
y.-a bėr- D17
yana yine, tekrar, dönerek
y. D9, D22
yañıl- yanılmak, hata etmek
y.-ıp K8
y.-sar K4
y.-taçı siz K8
y.-tı D35
y.-tıg D19
yań- dağıtmak, bozguna uğratmak
y.-dım D33
y.-a elt- D19
y.-a kel- D31
yaraklıg silahlı
y. D19
yarat- yaratmak, tertip ve tanzim etmek
y.-dı G15
y.-dım K9, K14, D2, GB
y.-ıp D16, D17, G15
y.-mış K9, D1, D12, G13
yaratın- örgütlenmek
y.-u uma- D9
yarlıka- buyurmak, lütfetmek, bağışlamak
y.-duk K9, K10, D13, D14, D23, D33, D34
y.-dukın K7
yaş yaş (ömür)
y.+da D14
y.+ıma D24 (2), D25 (2), D26 (2), D28, D29, D34, D38, G2 (2), G7, G9
y.+ımka D15
yaşıl ögüz Sarı Irmak (yer adı)
y. "Sarı Irmak" D15
yat- yatmak, yığılmak
y.-dı D20
yaz ilkbahar
y.+ın G2
y.+ıña D31
yazı ova
y. K5
y.+ka K2, D15
yazın- yanılmak, hata etmek
y.-tı D17
y.-tukın D16
yazukla- yanılmak, hata yapmak
y. D36
yegirmi yirmi sayısı
y. D13, D25
ėki y. "on iki" D23
sekiz y. "on sekiz" D24

tokuz y. “on dokuz” G9 (2)
tört y. “on dört” D15
üç y. “on üç” D14
yėti y. “ on yedi” D10, D24
yeme yine, tekrar, ve
y. K8, K13 (3), D4 (2), D6, D16
yemşak yumuşak
y. K4 (2), K5
yėg iyi
y.+in G10
y. idi K3
y. kıl- D24
yėgdi daha iyi
y. D36
yėr yer, toprak
y. K3 (2), K6, K7 (2), K10, D2, D17, D18, D22, D29
y.+de K3, K15 (2), D20, D35, D36
y.+gerü K6
y.+i D10
y.+in D35
y.+iñe K3, D15
y.+ñerü D40
y.+ke K3
y. sayu K7 (2), D22, D25
yėti yedi
y. GD1
y. biñ “yedi bin” G1
y. otuz “yirmi yedi” D26
y. yegirmi “on yedi” D10, D24
y. yüz “yedi yüz” D11
bėşinç ay y. otuzka “beşinci ayın yirmi yedisinde” G10
yıl yıl, sene
y. D7, G9 (2)
y.+ka D27, D30
ıt y. “köpek yılı” G10
lagzın y. “domuz yılı” G10
yılkı yılkı, at sürüsü
y.+g D38
y.+sın D24, D39, G3
yılpagut cesur savaşçılar
y.+ı D31
yılsıg muhteşem, parlak
y. D21
yıpar koku
y.+ıg G11
yırı kuzey
y.+garu K2, K3, K11, D23
y.+ya K1, D12
yış orman, ormanlık dağ
y. K2, K3, K5, K6, D19, D39
y. ermiş K3
y.+da D27
y.+ıg D17, D27 (2)
y.+ka D3, D37
yiçe yine
y. D14 (2)
yinçü inci
y. ögüz “Seyhun Nehri” K3
yir bayırku Bayırku toprakları (yer adı)
y. K3
yit- kaybolmak, yok olmak
ölü y.-ü D22 (2)
yitür- yitirmek, kaybetmek
y.-ü D7
yog matem, yas, ölü yemeği, yas töreni
y. G10, G11
y.+ınta D31
yogçı yasçı, matemci, ağlayıcı
y. D5
yogla- yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek
y.-mış D5
yogun kalın
y. ıg G15
yogur- aşmak

y.-u GD
yok yok
y. K2 (2), K7
y. ermiş K3
y. erti D34
y. bolca G9
y. bolmazun D10, D20, D21, D22
y. bolmış D40
y. boltaçı erti D28, D33
y. boltı D36
y. kıltım G4
y. kışdım D25
yolagçı yol gösteren, kılavuz (asker)
y. GD
yolı defa, sefer
y. D13, D28, D30
yollug tigin Yollug Tigin (kişi adı)
y. GB (2)
yoñaşur- kışkırtmak
y.-tukın D7
yorı- yürümek, gitmek, hareket etmek
y.-dım D27
y.-p G5, GD
y.-pan D37
y.-yur ertig K7, D10
yul- yağmalamak
y.-galı D32
yut açlık, kıtlık
y. boltı D31
yutuz eş, zevce
y.+in D37, G3
yügerü yukarı, yukarıya
y. D2, D10
yügür- akmak
y.-ti D20
yüküntür- baş eğdirmek
y.-miş D3, D13
y.-tüm K10
y.-tümiz D16
yüz yüz (sayı)
bėş y. “beş yüz” G11
yeti y. “yedi yüz” D11 (2)
y.+çe D37
yüzüt- yüzdürmek